

prof. dr hab. Antoni Kożuch
Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa w Katowicach

REWITALIZACJA A ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Streszczenie

Celem opracowania jest próba interpretacji procesu zrównoważonego rozwoju i rewitalizacji obszarów wiejskich oraz prezentacja narzędzi, jakimi władze samorządowe wspierają rozwój przedsiębiorczości jako czynnika procesu rewitalizacji służącego rozwojowi gospodarczemu. Przeprowadzone rozważania prowadzą do wniosku, że procesy te są komplementarne. Rozwój tych obszarów jest uzależniony głównie od zlokalizowania tam zróżnicowanej działalności pozarolniczej, która winna eliminować monofunkcyjność wsi na rzecz rozwijania szeroko pojętej przedsiębiorczości. Zarówno zrównoważony rozwój, jak i rewitalizacja to pojęcia złożone, odnoszące się do takiej formuły zmian ilościowych i jakościowych w systemie społeczno-ekonomicznym, która uwzględnia ograniczenia ekosystemowe. Jednocześnie obok kryteriów efektywnościowych przyjmuje się satysfakcję społeczną i postęp w jakości życia społeczności lokalnej jako warunki postępu cywilizacyjnego.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, zrównoważony rozwój, rewitalizacja, przedsiębiorczość

Summary

The aim of the paper is an attempt to interpret process of sustainable development and revitalization of rural areas and also to point out instruments used by local authorities in supporting entrepreneurial development as a revitalization factor conducive to economic development. Presented studies allow to make a conclusion of complementary character of these processes. Development of rural areas mainly depend on localization of varied non-agricultural activities which should counteract of rural mono-functional development and promotes rural entrepreneurship. Sustainable development and revitalization represent complex notions concerned to formula of quantities and qualities in changing socio-economic system, which enhanced ecosystemic constrains. And the same time efficiency criteria are related to social satisfaction and progress in life quality as main conditions of the progress of civilization.

Key words: rural areas, sustainable development, revitalization, entrepreneurship

Wstęp

Aktywizacja endogenicznego potencjału rozwoju w regionach jest podstawowym czynnikiem motorycznym rozwoju obszarów wiejskich. Jego celem jest uruchomienie trwałej dynamiki rozwoju lokalnego. Głównym źródłem procesu rozwoju lokalnego są ludzie zorganizowani w różne formy organizacji i instytucji działających na danym obszarze i użytkujących jego przestrzeń przyrodniczą i społeczno-gospodarczą.

W aktualnych uwarunkowaniach prawnych najważniejsze zadania z zakresu rozwoju lokalnego przypadają gminie jako podstawowej jednostce samorządu terytorialnego. Jednostki samorządu terytorialnego coraz intensywniej uczestniczą w świadomym kształtowaniu warunków rozwoju gospodarczego przestrzeni lokalnej i regionalnej. Wykorzystują do tego cały szereg instrumentów i metod postępowania służących głównie pobudzeniu przedsiębiorczości. Rewitalizacja obszarów wiejskich jest bardzo trudna ze względu na jednoczesne występowanie technicznych, ekonomicznych, społecznych oraz mentalnych barier rozwoju lokalnego i regionalnego.

Celem opracowania jest próba interpretacji istoty zrównoważonego rozwoju i rewitalizacji obszarów wiejskich oraz prezentacja narzędzi, jakimi władze samorządowe wspierają rozwój przedsiębiorczości, jako czynnika procesu rewitalizacji mającego wpływ na rozwój gospodarczy. W opracowaniu wykorzystano badania przeprowadzone w 2008 roku w 47 gminach województwa śląskiego na temat stosowanych form pomocy służących kreowaniu przedsiębiorczości.

Problemy obszarów wiejskich

Stan polskiego rolnictwa i sytuacja obszarów wiejskich ściśle z sobą korelują. Problemy obszarów wiejskich związane są przede wszystkim ze strukturalnymi trudnościami rolnictwa, z których do najważniejszych zaliczyć można: rozdrobnioną strukturę agrarną, niski stopień specjalizacji gospodarstw, tradycyjne i słabo zmechanizowane techniki produkcji oraz jawne i ukryte bezrobocie. Nedorozwój obszarów wiejskich, w porównaniu z obszarami zurbanizowanymi, powoduje pogłębianie się niekorzystnych zjawisk w dotyczących sytuacji społeczno-bytowej ludności wiejskiej. Z drugiej zaś strony zła sytuacja rolnictwa negatywnie oddziałuje na możliwości rozwoju obszarów wiejskich. Polskie gminy wiejskie są w o wiele gorszej sytuacji niż gminy miejskie w wyniku historycznie ukształtowanego nierównomiernego rozwoju poszczególnych regionów oraz zróżnicowanej sytuacji finansowej gmin wiejskich i miejskich.

Podstawowymi zadaniami polityki rozwoju lokalnego jest pokonywanie przeszkód i barier rozwojowych. Do najważniejszych barier rozwoju obszarów wiejskich można zaliczyć [Kożuch, 1999: 10–38]:

- wysokie rejestrowane i ukryte bezrobocie oraz małe możliwości zatrudnienia poza rolnictwem, przy czym zjawisko to jest między innymi wynikiem niskich kwalifikacji większości mieszkańców,

- niedostateczny rozwój infrastruktury technicznej i społecznej związany m.in. z zapóźnieniami historycznymi, rozproszoną siecią osadniczą i wysokimi kosztami budowy,
- słabość instytucji i organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich oraz mała aktywność społeczna mieszkańców wsi; brak inicjatyw oddolnych jest istotną przeszkodą w kreowaniu rozwoju lokalnego,
- niewielki popyt na towary i usługi pozarolnicze związany głównie z relatywnie niskimi dochodami ludności wiejskiej, co w dużej mierze wynika z rozdrobnionej struktury agrarnej i charakteru produkcji,
- brak odpowiedniego kapitału na rozwój działalności pozarolniczej.

W celu osiągnięcia niezbędnych zmian i przezwyciężenia słabości konieczne są zmiany na wielu płaszczyznach: poprawa struktury obszarowej gospodarstw, usprawnienie zarządzania gospodarstwami oraz zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, rozwój instytucji i organizacji otoczenia biznesu, tworzenie miejsc pracy i alternatywnych w stosunku do rolnictwa źródeł zatrudnienia, rewitalizacja. Rewitalizację w tym przypadku należy rozumieć jako odbudowę lub element rozwoju, formułowanie nowych celów oraz sposobów efektywnej realizacji procesów transformacyjnych. Specyficzna sytuacja Polski powoduje, że rewitalizacja jest konieczna nie tylko dla aglomeracji i miast przemysłowych, ale także dla obszarów wiejskich [Tomczak, 2008: 11–16].

Jednym z elementów działań służących rozwojowi obszarów wiejskich i ich rewitalizacji jest koncepcja zrównoważonego rozwoju. Zakłada ona gospodarczą aktywizację wsi dzięki tworzeniu nowych miejsc pracy poza rolnictwem. Wieś staje się wówczas miejscem świadczenia usług oraz działalności produkcyjno-handlowej, głównie niezwiązanej z rolnictwem. Rozwój gmin na terenach wiejskich może odbywać się między innymi poprzez wspieranie i rozwój przedsiębiorczości, jako elementu strategii rozwoju gminy, a także finansowanie inwestycji infrastrukturalnych poprawiających warunki bytowe ludności i podnoszących atrakcyjność inwestycyjną gminy. Samorząd lokalny winien aktywnie uczestniczyć w tym procesie. Od sytuacji danego obszaru zależy sytuacja gospodarczo-finansowa gminy, a od przyjętego przez gminę programu rozwoju zależy sytuacja jednostek gospodarczych funkcjonujących na jej terenie oraz sytuacja bytowo-finansowa ludności zamieszkującej na danym obszarze.

Istota zrównoważonego rozwoju i rewitalizacji

Gmina jako wspólnota samorządowa tworzy system funkcjonalno-przestrzenny, w którego skład wchodzi podsystemy, takie jak: społeczność lokalna, zagospodarowanie przestrzenne, spełniane funkcje, środowisko przyrodnicze itp. Społeczność lokalną tworzą mieszkańcy zamieszkali na danym terytorium należący do gospodarstw domowych, które z jednej strony tworzą popyt na dobra konsumpcyjne, z drugiej zaś zajmują się pracą zawodową we własnych przedsiębiorstwach lub poszukują pracy w istniejących zakładach. Realizowane funkcje dotyczą rodzajów prowadzonej działalności poszczególnych osób, firm i insty-

tucji, czyli funkcje produkcyjne, usługowe, handlowe, transportowe, administracyjne, mieszkaniowe itd. Prowadzona działalność, infrastruktura obszaru, system zabudowy tworzą zagospodarowanie terenu umiejscowione w danym środowisku przyrodniczym o określonej rzeźbie terenu, klimacie, szacie roślinnej i zwierzęcej.

Wymienione podsystemy wzajemnie na siebie oddziałują, tworząc system naczyń połączonych. Rozwój gminy zależy od określonych proporcji rozwojowych między poszczególnymi podsystemami, jak i wewnątrz każdego z nich, a także od relacji z otoczeniem.

Pojęcie rozwój zrównoważony sformułowane zostało po raz pierwszy w raporcie Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 roku, a następnie spopularyzowane w 1992 roku na Konferencji w Rio de Janeiro. Rozwój zrównoważony sprzyja takiemu rozwojowi, który godzi prawa przyrody i ekonomii przez przestrzeganie w działaniach gospodarczych prawa celu, prawa regionu oraz prawa skali i jakości. Oznacza to, że uwarunkowania przyrodnicze winny wyznaczać kierunek rozwoju, a potrzeby rozwojowe należy dostosować do lokalnych i regionalnych uwarunkowań przyrodniczych i woli lokalnych społeczności, uwzględniając jednocześnie zakaz eksploataowania i zanieczyszczania środowiska powyżej ekologicznie uzasadnionych norm [Kozłowski, 1989: 68–71].

Najpełniejszą i podstawową definicję rozwoju zrównoważonego zawiera ustawa Prawo ochrony środowiska, która stwierdza, że rozwój zrównoważony to taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu zrównoważenia szans dostępu do środowiska poszczególnych społeczeństw [Ustawa, 2001].

Najszerszym pojęciem rozwoju zrównoważonego jest rozwój trwały, oznaczający równowagę między celami ekonomicznymi (ładem ekonomicznym), społecznymi (ładem społecznym) i jakością środowiska (ład ekologiczny), z uwzględnieniem zachowania zasobów przyrodniczych dla przyszłych pokoleń [Fiedor, 2001: 13–17]. Powodzenie realizacji zrównoważonego rozwoju zależy od traktowania w jednakowym stopniu wszystkich wymienionych celów (ładów), czyli podejścia kompleksowego. Zagadnienia te są szczególnie widoczne na szczeblu gminy (lokalnym), gdyż rozwój wspólnot samorządowych winien być postrzegany jako proces stałego wzrostu jakości życia społeczności lokalnych, wsparty na wzajemnie zrównoważonych czynnikach społecznych, gospodarczych i ekologicznych.

W interpretacji rozwoju zrównoważonego jako zbioru cech wymienia się takie cechy, jak: utrzymywanie właściwych proporcji między poszczególnymi wymiarami (proporcjonalność), konieczność łącznego traktowania procesów gospodarczych, społecznych i przyrodniczych (współzależność), potrzebę równorzędnego traktowania wszystkich wymiarów (równoważność), niezbędność powiększania wartości i kontynuacji rozwoju w długim horyzoncie czasu (trwałość), minimalizowanie ryzyka zakłóceń rozwojowych (samo podtrzymywanie się rozwoju) i inne.

Koncepcja zrównoważonego i trwałego rozwoju jest zorientowana społecznie i jest odzwierciedleniem problemów oraz interesów społecznych na danym obszarze. Struktury społeczne uzewnętrzniają się w działalnościach indywidualnych i zbiorowych, które łącznie z ich wynikami poddawane są ocenom społecznym. Zrównoważony i trwały rozwój ma służyć podnoszeniu jakości życia ludzi, którzy winni tak gospodarować, by nie przekroczyć pojemności i zdolności przetrwania określonych ekosystemów. Jednym z głównych elementów rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich jest odpowiednie wykorzystanie zasobów pracy (obok podtrzymywania zasobów naturalnych). Czynnikiem społecznym stanowi bowiem warunek postępu czysto ekonomicznego, a również wyznacza poziom zadowolenia z działalności gospodarczej regionu.

Bieżące polityki sektorowe odnoszące się do obszarów wiejskich nie są zdolne zapewnić zrównoważonego i trwałego rozwoju. Zintegrowanie w sferze praktyki winno opierać się na zintegrowaniu koncepcji i polityki rozwoju wsi i rolnictwa.

Wymienione koncepcje również dotyczą do rozwoju wsi i rolnictwa. Rolnictwo i obszary wiejskie są przedmiotem szczególnego zakresu interwencji państwa i innych organów pozarządowych.

Biorąc powyższe pod uwagę, kierunki zmian polityki rozwoju obszarów wiejskich winny wskazywać na konieczność działania kompleksowego, obejmującego różne aspekty życia i pracy na obszarach wiejskich. Działania te powinny wspierać zrównoważony rozwój, polegający na łączeniu potrzeb ekonomicznych, społecznych, kulturowych i środowiskowych oraz budowie podstaw trwałości tego rozwoju.

Istotnym warunkiem tworzenia nowoczesnej gospodarki jest konkurencyjność regionów. Rozwój jest procesem nierównomiernym zarówno w zakresie technologii, dziedzin, czasu, jak i przestrzeni. Powstają nierówności, luki i dystanse rozwojowe powodujące, że niektóre obszary, organizacje i jednostki ludzkie doznają kryzysu, tracą potencjał rozwojowy, ulegają degradacji. Przyczyną tego stanu mogą być trudne warunki, brak innowacyjności, wzrost konkurencji, wyczerpanie się czynników rozwoju i zasobów. Tworzenie efektywnych struktur przebiega w rozmaity sposób w zależności od specyfiki gospodarki lokalnej. Jest to bardzo ważne na obszarach wiejskich, w których obserwuje się długookresowe skutki wcześniejszych zaniedbań i decyzji podejmowanych w innych okolicznościach społeczno-ekonomicznych. Ich restrukturyzacja jest kapitałochłonna ze względu na występowanie licznych barier w postaci luki infrastrukturalnej, dochodowej, politycznej oraz degradacji środowiska naturalnego.

Ważnym czynnikiem wywołującym głęboki kryzys na obszarach wiejskich są także zbyt późno zainicjowane programy naprawcze spowodowane silną inercją struktur przestrzennych zdominowanych przez kilka dawnych procesów rozwojowych. Jest to wynikiem trudności restrukturyzacji przedsiębiorstw i organizacji ekonomicznego otoczenia rolnictwa. W związku z tym wydaje się celowe przeprowadzenie rewitalizacji w sposób długofalowy, kompleksowy i przy wsparciu politycznym. Rewitalizację należy postrzegać w trzech wzajemnie przenikających się płaszczyznach: ekonomicznej, przestrzennej i społecznej [Kaczmarek, 2001].

Istotą pierwszej z nich jest przebudowa bazy ekonomicznej i działalności gospodarczych pełniących funkcje endogeniczne. Ważne przy tym jest określenie pożądanego kierunku przekształceń wynikających z bieżących i planowanych walorów organizacyjnych danego miejsca. Rewitalizacja przestrzenna ma na celu wprowadzenie ładu przestrzennego, przebudowę infrastruktury technicznej (głównie budowlanej), dostosowywanie organizacji przestrzennej regionu do jego otoczenia. Zmianom w gospodarce regionalnej i jej strukturze przestrzennej, a także w środowisku przyrodniczym, musi towarzyszyć rewitalizacja społeczna. Ma ona za zadanie tworzenie mentalnego środowiska rewitalizacji, bez którego nie są możliwe głębokie i długofalowe zmiany. Stworzenie korzystnego klimatu dla przemian pozwala na uruchomienie innych elementów rewitalizacji społecznej, takich jak: zmiana struktury społecznej (zawodowej, edukacyjnej i demograficznej), zmniejszanie pauperyzacji społeczeństwa, wykluczenia i patologii społecznych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Kierunki działalności na obszarach wiejskich

Przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolne stanowią podstawowe jednostki prowadzenia działalności gospodarczej i tworzą środowisko biznesowe. Decydują o kierunkach i poziomie wykorzystania środowiska przyrodniczego i zasobów produkcyjnych. Ich działalność generuje wytwarzanie wyrobów i usług oraz dochody. Są źródłem kreacji miejsc pracy, które stanowią podstawę przychodów podatkowych budżetów gminnych. Ich zachowanie kształtuje procesy rozwojowe, strukturę gospodarczą, możliwości akumulacji dochodów i inwestowania.

Tworzenie się społeczeństwa przedsiębiorczego na obszarach wiejskich jest wynikiem potrzeb rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej wsi. Społeczeństwo przedsiębiorcze należy definiować na podstawie następujących cech:

- ciągłe doskonalenie i poszerzanie wiedzy,
- racjonalne i efektywne podejmowanie decyzji gospodarczych,
- tworzenie i stosowanie rozwiązań innowacyjnych,
- stała mobilność w dążeniu do osiągnięcia celu,
- dążenie do podnoszenia jakości produkcji czy też świadczonych usług.

Z tego wynika, że należy poszukiwać sposobów na przygotowanie mieszkańców wsi do nowych możliwości pozyskiwania wiedzy. Tworzyć należy działalność pozarolniczą, głównie na terenach mało zurbanizowanych, o niewielkich możliwościach rozwoju, aby można było wykorzystywać walory przyrodnicze regionu i przekształcić je w dobra czy usługi. Działalności te winny wzmacniać konkurencyjność gospodarstw i wsi. Istniejące do tej pory na terenach wiejskich drobne zakłady usługowe, produkcyjne i handlowe nie wymagały przy ich tworzeniu dużych nakładów inwestycyjnych. Rozwój na obszarach wiejskich drobnej wytwórczości zabezpiecza niezbyt wygórowane potrzeby miejscowej ludności, tworzy mikrorynek usług i produkcji, a tym samym tworzy miejsca pracy. Forma ta nie daje jednak w perspektywie gwarancji wzrostu konkurencyjności obszarów wiejskich.

Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, rewitalizacja to kompleksowy, skoordynowany, wieloletni prowadzony na określonym obszarze proces przemian przestrzennych, technicznych, społecznych i ekonomicznych, inicjowany przez samorząd terytorialny (głównie lokalny) w celu wyprowadzenia tego obszaru ze stanu kryzysowego, poprzez nadanie mu nowej jakości funkcjonalnej i stworzenie warunków jego rozwoju, z uwzględnieniem charakterystycznych uwarunkowań endogenicznych. Celem rewitalizacji jest stworzenie warunków do jakościowego i zrównoważonego rozwoju danego obszaru oraz poprawy życia społeczności lokalnej. Proces rewitalizacji ma zatem na celu wyprowadzenie danego obszaru ze stanu kryzysowego dzięki usunięciu zjawisk, które spowodowały jego degradację. Rewitalizacja z natury rzeczy jest procesem długim, w którym przewodnią rolę odgrywają władze lokalne. Obejmuje przemiany zdegradowanych obszarów w trzech podstawowych sferach:

- infrastrukturalno-przestrzennej (remonty, renowacja, modernizacja, konserwacja obiektów zabytkowych i przestrzeni publicznych, poprawa środowiska naturalnego),
- społecznej (zapobieganie przestępczości, marginalizacji i wykluczeniom społecznym),
- ekonomicznej (tworzenie miejsc pracy, rozpowszechnianie aktywności gospodarczej).

Do celów szczegółowych rewitalizacji zalicza się między innymi ożywienie społeczno-gospodarcze, zmniejszenie dysproporcji w zagospodarowaniu przestrzennym obszarów, wzmocnienie funkcji handlowych i usługowych poprawiających obsługę mieszkańców, wzmocnienie tożsamości lokalnej mieszkańców, integracja społeczna oraz wsparcie społecznych grup inicjatywnych na rzecz rozwoju obszaru.

Ważną rolę w procesie rewitalizacji mogą odegrać klastry wiejskie. Są to grupy niezależnych przedsiębiorstw, które podejmują wspólne przedsięwzięcia gospodarcze. Przedsiębiorstwa te mogą z sobą konkurować i współpracować. Podstawowe różnice między klastrami a innymi rodzajami współdziałania przedsiębiorstw dotyczą kierowania przez przedsięwzięcia, a nie przez organy, oraz braku wspólnego kapitału. Klastry charakteryzują się tym, że w ich zawiązaniu zachowana jest pełna elastyczność, związki w nich są luźne, podpisanie umowy nie ustanawia żadnych istotnych zależności gospodarczych między podmiotami. Dopiero umowy przedsięwzięć ustanawiają silne powiązania gospodarcze. Klastry są strukturami najbardziej odpowiednimi dla nowoczesnej gospodarki opartej na wiedzy. Sprzyjają działaniom innowacyjnym, gdyż są elastyczne i nastawione na kreowanie nowych przedsięwzięć. Dlatego stały się elementem polityki gospodarczej.

Klastry są najlepszą formą rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, gdyż umożliwiają łączenie się w celu realizacji większych przedsięwzięć, umożliwiają zgromadzenie najtańszego kredytu inwestycyjnego dzięki możliwości natychmiastowego przeznaczenia na inwestycje wypracowanych nadwyżek bez pośrednictwa banków, zapewniają łatwą integrację poziomą w celu obniżenia kosztów i pionową w celu zatrzymania uzyskanej wartości dodanej w ramach klastra.

Istotną rolę mogą odegrać klastry w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej, stanowiąc sposób włączenia niewielkich zasobów kapitału i pracy do obrotu gospodarczego. Za wdrażaniem tej formy rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej przemawiają następujące czynniki:

- 1) ze względu na niskie ryzyko inwestycji rolnicy chętnie angażują posiadany majątek w przedsięwzięcia,
- 2) integracja podmiotów pozwala na obniżenie kosztów, w wyniku czego na wsi pozostaje większa wartość dodana,
- 3) na równych zasadach następuje włączenie gospodarstw rolnych do gospodarki,
- 4) na wsi powstaje środowisko dla rozwoju i wdrażania nowych technologii, gdyż klastry występują jako klienci dla firm informatycznych i telekomunikacji.

Klastry z założenia są strukturami lokalnymi. W wypadku klastrów wiejskich dużą rolę mają do spełnienia Ośrodki Doradztwa Rolniczego, które mogą patronować tworzeniu klastrów, co sprzyja również powstawaniu związków z ośrodkami naukowymi. Rozwój klastrów winien być wspierany przez samorząd lokalny poprzez uwzględnianie między innymi klastrów w kontraktach na inwestycje i pomocy w uzyskaniu środków pomocowych. Jedną z dobrych form takiego współdziałania jest partnerstwo publiczno-prywatne. Duże znaczenie mogą w nim mieć lokalne banki, które umożliwią rozwój klastrów słabszym ekonomicznie. Dobrym zabezpieczeniem jest powiązanie z samorządem i możliwość uzyskania środków pomocowych.

Gminy wiejskie mogą otrzymać wsparcie w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013 (PROW), w działaniu – *Odnowa i rozwój wsi*. Wsparcie w tym przypadku jest oferowane także gminom miejskim z wyłączeniem miejscowości liczących powyżej 5 tys. mieszkańców

W każdej sytuacji trzeba mieć program rewitalizacji. Szanse na pozyskanie funduszy unijnych na rewitalizację zwiększają się, jeżeli projekt takiego przedsięwzięcia jest wpisany w plany i strategię rozwoju miasta, gminy, regionu. Ważne są również odpowiednie zapisy w lokalnym planie zagospodarowania przestrzennego. Ponadto projekt rewitalizacji powinien przyczyniać się do rozwoju społecznego i gospodarczego.

Za rewitalizację należy uznać, według wymogów unijnych, kompleksowy, skoordynowany i wieloletni plan odnowy. Winien on być realizowany na dokładnie wskazanym obszarze. Przy projekcie rewitalizacji określony musi być również proces przemian przestrzennych, technicznych, budowlano-architektonicznych, społecznych i ekonomicznych. W wyniku przeprowadzonego procesu rewitalizacji muszą być stworzone warunki do rozwoju lokalnej społeczności. Sam program rewitalizacji powinien nie tylko posiadać cechy technicznej odnowy zespołu określonych obiektów, ale wyraźnie powinien określać zadania i cele, których realizacja wzmocni atrakcyjność gminy pod względem inwestycyjnym i turystycznym.

W szczególności dofinansowanie dotyczy projektów rewitalizacyjnych polegających na przebudowie, remoncie oraz wyposażeniu obiektów pełniących

funkcje publiczne, społeczno-kulturalne, rekreacyjne i sportowe, służące promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji oraz kultury.

Celem zwiększenia atrakcyjności gospodarczej i stworzenia warunków dla wzrostu zatrudnienia Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego w działaniu 3.1 *Obszary wiejskie* stwarza możliwości realizacji między innymi następujących projektów: budowa lub modernizacja urządzeń do odprowadzenia i oczyszczania ścieków oraz zaopatrzenia w wodę, wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, gospodarka odpadami, kompleksowe uzbrojenie terenu pod inwestycje oraz budowa i modernizacja lokalnej bazy kulturalnej i turystycznej.

Przedsiębiorczość jako przejaw rewitalizacji i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich

Idea zrównoważonego rozwoju i rewitalizacji obszarów wiejskich są komplementarne. Rozwój tych obszarów uzależniony jest głównie od zlokalizowania tam zróżnicowanej działalności pozarolniczej, która winna eliminować monofunkcyjność wsi na rzecz rozwijania szeroko pojętej przedsiębiorczości. Przez przedsiębiorczość należy rozumieć dążenie do działania, poszukiwanie nowych działalności, wprowadzanie zmian w dotychczasowej działalności, wykorzystywane pojawiających się szans, a także aktywność w poszukiwaniu dodatkowych źródeł dochodu. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich jest zróżnicowana pod względem liczby i form podmiotów gospodarczych. Są to głównie podmioty małe i średnie, oparte na sile roboczej właścicieli i ich rodzin. Istnienie tych podmiotów na określonym obszarze daje podstawy do rozwoju współpracy między użytkownikami przestrzeni wiejskiej i wynikających z niej korzyści.

Proces rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w dużym stopniu uzależniony jest od wspierania przez państwo i władze samorządowe. Państwowe instrumenty wsparcia obejmują: politykę prywatyzacyjną, politykę celną i podatkową, politykę rynku pracy, tworzenie stref ekonomicznych, politykę pieniężną, powoływanie wyspecjalizowanych struktur rządowych oraz programy rządowe skierowane do Sektora Małych i Średnich Przedsiębiorstw. Oprócz wymienionych instrumentów działań państwa duże znaczenie mają działania samorządów lokalnych. Wspieranie przedsiębiorczości przez władze samorządowe obejmuje następujące grupy działań:

- realizację obowiązków ustawowych dotyczących świadczenia usług publicznych, przypisanych jednostkom samorządu terytorialnego,
- stosowanie odpowiedniej polityki wobec małych i średnich przedsiębiorstw działających na danym terenie.

Natomiast oddziaływanie przedsiębiorczości na rozwój gminy dotyczy następujących zagadnień:

- bezpośredni wpływ na rozwój, między innymi tworzenie nowych miejsc pracy, wzrost wpływów do budżetu z tytułu podatków, wzrost inwestycji,

- pośredni wpływ na rozwój przez rozwiązywanie problemów zatrudnienia, przedsiębiorczość przyczynia się do rozwiązywania innych problemów, przeciwdziałania patologiom, a także ma znaczenie w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego, przedsiębiorstwa natomiast wnoszą na wieś postęp, podnoszą poziom wiedzy itp.,
- efekt mnożnikowy, to znaczy rozwój przedsiębiorczości generuje inne korzystne zdarzenia, na przykład napływ inwestycji, a z kolei wzrost inwestycji powoduje wzrost zaangażowania lokalnych zasobów itp.,
- zmiana postaw obywateli: mieszkańcy, stając się przedsiębiorcami, uczą się aktywności i samodzielnego rozwiązywania problemów.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że zarówno zrównoważony rozwój, jak i rewitalizacja wymagają odpowiedniego połączenia kapitału ludzkiego, zasobów materialnych i niematerialnych, w związku z tym nie można ograniczać się tylko do jednej grupy instrumentów. Ze względu na relatywnie duże zróżnicowanie obszarów wiejskich, władze lokalne muszą wybrać własny zestaw narzędzi stymulowania rozwoju w gminie, przy czym winny uwzględniać politykę władz centralnych i regionalnych w tym zakresie. Większość instrumentów oddziaływania znajduje się w rękach władz centralnych i regionalnych, co utrudnia skuteczną realizację polityki lokalnego rozwoju obszarów wiejskich.

Podjmując działania na rzecz zrównoważonego rozwoju czy rewitalizacji, samorządy realizują określone cele. Mają one swoje uzasadnienie w strategiach rozwoju. Wszystkie badane gminy posiadają opracowane strategie rozwoju, co w głównej mierze było skutkiem tego, iż stanowiły one podstawę do uzyskania środków strukturalnych Unii Europejskiej. Opracowanie strategii ułatwia ponadto zarządzanie finansami gminy.

Aby pobudzić aktywność mieszkańców, zarówno społeczną, jak i ekonomiczną, w gminach podejmowanych było wiele przedsięwzięć (tab. 1).

We wszystkich badanych gminach podstawowe znaczenie miały spotkania z mieszkańcami oraz organizowanie imprez kulturalnych i sportowych. Przyczyniało się to do integracji społecznej mieszkańców i stwarzało możliwość zacieśnienia więzi wspólnotowych, co było ważne podczas realizacji różnych lokalnych przedsięwzięć. W znacznej części gmin (54,5% badanych) nacisk położono na wspieranie przedsięwzięć związanych z rozbudową infrastruktury. Niski stopień jej rozwoju nie tylko obniża standard życia i gospodarowania, ale także zniechęca potencjalnych inwestorów do podejmowania działalności gospodarczej w gminach. Dla władz samorządowych 16 gmin (36,4%) ważne było wspieranie działalności organizacji pozarządowych przez zlecanie realizacji zadań publicznych.

Zgodnie z założeniami rozwoju lokalnego, procesy rozwojowe na obszarach wiejskich winny być ukierunkowane na rozwój podmiotów niezwiązanych bezpośrednio z produkcją rolniczą. Jest to jedna z dróg łagodzenia skutków wiejskiego bezrobocia, a także wspierania rozwoju tych terenów.

Tabela 1

Sposoby aktywizacji społeczności lokalnej

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
Spotkania władz gminy z mieszkańcami	44	32,7
Organizowanie imprez kulturalnych, sportowych	40	30,0
Wspieranie inicjatyw dotyczących rozbudowy infrastruktury	24	17,9
Wspieranie działalności organizacji pozarządowych	16	11,9
Organizowanie szkoleń i spotkań z liderami wiejskimi	6	4,5
Wspieranie oddolnych inicjatyw w zakresie zaspokajania potrzeb mieszkańców	4	3,0
Razem	134	100,0

Źródło: badania własne.

Największą rolę w tworzeniu miejsc pracy poza rolnictwem ma rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Podstawowe znaczenie w tym zakresie ma umiejętność wykorzystania lokalnych zasobów, co uznano za czynnik wspierający rozwój gmin ujęty w strategiach rozwoju. Wśród działalności gospodarczej podejmowanej na własny rachunek najczęściej wymieniano handel (100% badanych gmin), budownictwo (77,3%) oraz transport (77,3%).

Najczęściej stosowanym przez władze lokalne instrumentem wspierania przedsiębiorczości w badanych jednostkach (tab. 2) była dbałość o rozwój dróg. Praktyka wskazuje, że przedsięwzięcia gospodarcze chętniej są lokalizowane na obszarach mających dobrą sieć drogową, dzięki czemu niwelowane są skutki oddalenia od rynków zbytu i zaopatrzenia.

W celu pobudzenia rozwoju lokalnego szczególną rolę władze gminne przywiązywały także do promocji własnej gminy oraz wydzielania pod inwestycje atrakcyjnie położonych terenów (54,5% badanych gmin), podnoszenia kwalifikacji lokalnych kadr (45,4%) oraz udzielania pomocy organizacyjnej i doradczej (45,4%). Świadczy to o realizacji celów wyznaczonych w strategiach rozwoju.

Gmina jest podstawowym ogniwem planowania przestrzennego, posiadającym z mocy prawa władztwo planistyczne, które oznacza przekazanie jej kompetencji w zakresie gospodarowania przestrzenią (przeznaczania i ustalania zasad zagospodarowania terenu) z możliwością zastosowania w tej mierze formy aktu prawnego wiążącego właścicieli terenów oraz władztwo dysponowania przestrzenią i w związku z tym stanowi o przeznaczeniu i zasadach zagospodarowania terenu.

Tabela 2

Instrumenty wspierania przedsiębiorczości

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
Dbłość o rozwój dróg	44	16,7
Działania promujące gminę	44	16,7
Wydzielanie pod inwestycje atrakcyjnie położonych terenów	26	9,7
Wprowadzenie ułatwień w procedurze urzędowej	24	9,1
Dbłość o podnoszenie kwalifikacji lokalnych kadr	20	7,6
Pomoc organizacyjna i doradcza	20	7,6
Kreowanie klimatu sprzyjającego przedsiębiorczości	18	6,8
Udzielanie inwestorom ulg podatkowych	16	6,1
Stosowanie niskich cen za usługi komunalne	16	6,1
Dbłość o rozwój telekomunikacji	14	5,3
Sprzedaż mienia komunalnego po atrakcyjnych cenach	10	3,8
Organizacja banku danych i dostępu do informacji	8	3,0
Inicjowanie ośrodków spierania przedsiębiorczości	4	1,5
Razem	264	100,0

Źródło: badania własne.

Przestrzeń i sposób jej zagospodarowania stają się istotnym czynnikiem rewitalizacji i zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego, a także podstawą kształtowania i ochrony środowiska przyrodniczego oraz dziedzictwa kulturowego. Z tego względu władze samorządowe winny prowadzić działania na rzecz racjonalnego użytkowania i zagospodarowania przestrzeni. Temu celowi służyć powinny studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Konieczność opracowania tych dokumentów wynika z potrzeby utrzymania prawidłowej struktury użytkowania przestrzeni, racjonalnego rozmieszczenia funkcji społeczno-gospodarczych w przestrzeni z uwzględnieniem walorów i zasobów środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, stwarzania warunków do efektywnego działania podmiotów gospodarczych przez budowę i rozbudowę urządzeń infrastruktury technicznej i społecznej oraz potrzeby kontroli wykorzystania przestrzeni w celu uzyskania maksymalnego rezultatu użytkowego.

W całokształcie działań składających się na gospodarkę przestrzenną samorządu terytorialnego planowanie przestrzenne odgrywa podwójną rolę: 1) for-

mułuje politykę przestrzenną gminy – tę funkcję pełni: studium uwarunkowań i kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy; 2) ustala przeznaczenie oraz zasady zagospodarowania i zabudowy terenów – to związane jest z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego gminy [Zalewski, 2005: 105–106].

Podsumowanie

Zarówno zrównoważony rozwój, jak i rewitalizacja to pojęcia złożone, odnoszące się do takiej formuły zmian ilościowych i jakościowych w systemie społeczno-ekonomicznym, która uwzględnia ograniczenia ekosystemowe. Jednocześnie obok kryteriów efektywnościowych przyjmuje się satysfakcję społeczną i postęp w jakości życia społeczności lokalnej jako warunki postępu cywilizacyjnego.

Stan gospodarki gminy winien stanowić bazę wyjścia do wszelkich analiz, które uwzględniają czynniki sprawcze, zarówno stymulujące, jak ograniczające możliwości rozwojowe. Obszary wiejskie, jako specyficzna kategoria ekonomiczna i społeczna oparta na produkcji rolniczej i zasobach ziemi, wymaga kształtowania procesów zrównoważonego rozwoju i rewitalizacji.

Modelowe ujęcie tych procesów wskazuje, że gospodarstwa rolne powinny dążyć do wytwarzania, uwzględniając procesy ekologizacji produkcji i w sposób racjonalny ograniczać stosowanie różnych nieorganicznych środków plonotwórczych i czynników biostymulujących produkcję. Należy zatem uwzględniać ograniczenia ekosystemowe i racjonalnie gospodarować zasobami ludzkimi. Jednocześnie gospodarstwa domowe powinny poszukiwać źródeł dodatkowego dochodu przez ograniczanie i zamianę funkcji rolniczych na pozarolnicze i uruchamianie pokładów przedsiębiorczości indywidualnej.

Główne cele rozwoju gminy winny zmierzać do podniesienia poziomu życia mieszkańców i aktywizacji społeczno-gospodarczej. Realizacja celów gospodarczych obarczana jest wpływem niepewności i ryzyka ze względu na czynniki przyrodnicze, rozwojowe i rynkowe. Istotne zatem jest przyjęcie takiej polityki rozwoju, która dotyczyłaby wszystkich mieszkańców wsi. Podniesienie poziomu życia to cel główny, którego warunkiem jest ład przestrzenny.

Zrównoważony rozwój i rewitalizacja nie dokonają się same z siebie. Trzeba tymi procesami sterować, pobudzać lokalne inicjatywy przez dobre doradztwo i pomoc finansową. Położenie gminy oraz poziom jej zapóźnienia gospodarczego to istotne elementy, które różnicują stan i kierunki rozwoju gospodarczego.

Literatura

- Fiedor B. (2001), *Ochrona środowiska – ile rynku, ile państwa*, PWE, Warszawa.
Kaczmarek S. (2001), *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Kozłowski S. (1989), *Koncepcja rozwoju w warunkach polskich*, „Nauka Polska” nr 6.
- Kożuch A. (1999), *Gospodarcze i społeczne funkcje organizacji rolników*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Piontek B. (2002), *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, PWN, Warszawa.
- Tomczak F. (2008), *Rewitalizacja a rozwój gospodarczy* [w:] Godlewska-Majkowska H., Kuciński K., *Edukacja jako czynnik rozwoju regionów rewitalizowanych*, SGH, Warszawa.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska* Dz.U. 2001, Nr 62, poz. 627.